

Душан Дрљача

УТИЦАЈ СТАВА И НАЗОРА СРЕДИНЕ НА СОЦИЈАЛНИ ПОЛОЖАЈ ПОЉАКИЊА ДОСЕЉЕНИХ У ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ЗЕМЉЕ

Ставови и назори средине, којима су у основи најчешће друштвено-економски узроци, од несумњивог су утицаја на положај жена уопште, па и оних досељених у наше земље. Јасно је такође да у новој средини може доћи (и долази) до промена које досељенике, у овом случају жене, доводе у релативно повољнији или неповољнији положај. У овом саопштењу биће речи о заостајању у еманципацији Пољакиње са села, насталом услед преласка у знатно патријархалнију средину од оне у завичају. Сличних примера има, вероватно и на другим странама, али се чини да је положај Пољакиња, које су се након пола века (1892 — 1946) проведена у Југославији вратиле у завичај, мерљив.

Пре него што приступим излагању материје, неопходно је да у кратким цртама изнесем једно од могућих схватања појма патријархалност, као кључно у овој проблематици, и да поменем неке чињенице битне за разматрање питања наведеног у наслову рада.

Патријархалност, по Шинкијевичу¹, није ни апсолутна ни универзална и присутна је пре као модел него као општеприхваћени начин поступања. Стога, испитивањима тзв. апсолутне превласти мушкарца у питањима породичног живота треба, по њему, приступити пре као проучавању „наводне патријархалности” рапчлањујући тај појам на саставне делове. Поменути модел, тврди Шинкијевич, у животу пољске породице крајем прошлог и почетком овога века, примењивао се зависно од карактерних црта супружника и других чланова. У традицијској култури, наставља Шинкијевич, организациона претпоставка вишегенерацијске породице је хегемонија једног од покољења, а инокосне једног од чланова.² Наравно да ове наводе сматрамо примереним само за пољску традицијску културу одређеног доба.

I.

Положај Пољакиње разматра се у овом раду, колико то чињенице дозвољавају, пре њеног досељења у Босну, затим током боравка у нашој земљи — у односу на положај затечених жена, после повратка у земљу — у односу на досељене из других крајева и, најзад, у поређењу с положајем југословенских Словакиња — као представница истог типа традицијске, карпатске културе.

Из поделе послова на „мушке“ и „женске“ стиче се слика о оптерећености Пољакиње у традицијској култури. Мушкарац који би помагао у домаћим пословима, излагао се порузи околине. Жена се, по правилу, потврђивала преко мушкараца и за мушкараца.³ Изузев да рађа децу, води бригу о њима и васпитању женског дела породице, основне обавезе Пољакиње на селу биле су у следећем: да припрема оброке, одржава чистоћу у кући, надгледа инвентар (посебно у одсуству мужа), прерађује млеко у сир и маслац, а често и врши продају ових прерађевина. Оне су помагале у пољским пословима (орању, жетви, окопавању кромпира). Жене су обрађивале лан и конопљу, а у баштама гајиле купус и друго поврће. Остављале су зимницу (киселиле купус и краставце, сушиле воће, кувале пекмез и др.). Зиме су преле конопљу, ткале платно, шиле, чијале перје и сл. Међутим, наслеђивале су део земље, јер се земља свој деци делила на равне части, без обзира на пол, али се у власништво преписивала тек кад родитељи сасвим остаре.⁴ У завичају, пре но што су отиснули у удањеније крајеве, отац би одраслу кћер провезао на колицима поред момачких кућа, обавештавајући да је стасала за удају узвицима: „Девојка на продају!“⁵ Ипак, она која се задовојчила (14 — 16 г.) добијала је родитељску дозволу да пред капијом разговара с момцима, који су у пролеће пред девојачке куће постављали мајско дрво — „мај“. Крајем прошлог века, Пољаци су из Галиције и Краљевине Пољске пренели тада веома распрострањен обичај провере невестине окретности. Пред младу су у младожењиној кући као препреку постављали најнужније алатке за припремање и печење хлеба (дрвене наћвице — *dziszke*, кофицу — *konewka*, лопату, ватраљ и машице — *kociuba* и *przyciosek*) са задатком да их невеста што брже покупи и стави на место. Своје способности снаха би доказала ако све то учини пре него што свати сиђу с кола.⁶ У време месојећа, Пољакиње у Остојићеву (Банат), досељене пре век и по, одржавају традицију целодневних женских скупова — *szwoczki* (шваље), на којима истина раде ручне радове, оставивши претходно својим укућанима припремљен ручак.⁷ Жена је код Пољака, након мужевљеве смрти, преузимала бар привремено вођење домаћинства.

Као што се из изложеног види, друштвени положај Пољакиње у традицијској култури, одликовао се, уз све неповољности, и неким за наше прилике у то време извојеваним правима: правом на продају млечних прерађевина и задржавањем тог дела кућног прихода учешћем у расподели средстава кућног буџета, подједнаким правима с мушкарцем у наслеђивању земље, организовањем женских скупова током неколико дана у години. У Босни су прерађивале лан и конопљу, ткале разне израђевине, припремале невестинску опрему — »wiano« али су се у мањој мери бавиле израдом аљетака, јер су већином имале „цивилну ношњу“.

У Босни су Пољаци затекли друкчију врсту патријархалности, условљену владајућим кметским системом у привређивању и произашлу из широко заступљеног задружног облика породице, чиме су се босанске прилике карактерисале све до прве половине XX века. Разумљиво је, стога, да Пољакињама није одговарао веома ограничен положај босанске жене, посебно Српкиње, с којима су биле највише у контакту. На пример: Босанка је устајала кад у кућу уђе старији мушкарац или рођак; љубила га је у руку; није прелазила пут мушкарцу; гост се са домаћицом није руковао, ако муж то не дозволи; најчешће би жена водила упрегнуте волове, док би муж седео на колима; муж који би у вароши одлучио да почести жену кафом није то чинио унутра, пред људима, већ је наручивао да се кафа изнесе пред локал; на својој свадби, невеста је све време стајала. Све ово је било, а примера има безброј, неприхватљиво за досељене и њихову, у другим условима, изграђену друштвену и вредносну структуру, али је могло да има и, као што ћемо видети, имало последичног утицаја на извесно заостајање у већ узапредовалој еманципацији Пољакиња досељених у Босну.⁸

Тако, на пример, две деценије по њиховом досељењу, Л. Барон констатује да дечасти-Пољаци говоре српскохрватски боље од девојчица својих земљакиња, које обично похађају само први и други разред основне школе, а затим напуштају наставу.⁹ С обзиром да су младићи одлазили још у војску, старт девојчица у новој средини у којој је требало познавати још један језик није био ни приближно изједначен. Овоме треба додати да је Пољакиња након удаје рађала велики број деце,¹⁰ што се може објаснити неким економским узроцима, али и жениним непознавањем регулisaња зачећа и њеном дубоком религиозношћу. Пољакиње су у нашој средини рађале просечно 7 — 12 деце од којег броја је скоро половина умирала. Пред први светски рат, босански Пољаци су живели у вишегенерацијским породицама које су у просеку бројале 6,6 чланова.

Ситуација се није битније мењала ни у међуратном периоду. Иако је уз Пољакињу у домаћинству била врло често још једна жена (самохрана мајка или свекрва, понекад и обе), ипак је њен положај оцењиван као неповољан, јер су у питању биле старије особе. По мишљењу староседелаца, Пољакиња је уз сва своја права била оптерећенија домаћим пословима од, на пример Српкиње у задружном домаћинству, која се увек могла ослонити на помоћ млађих лица — јетрве или снахе.

После другог светског рата већина Пољака се вратила у завичај. У Босни их је највише остало у Челиновцу, код Босанске Градишке, одакле је један део Пољака прешао у Чуруг, у Бачку. Традиција рађања већег броја деце одржала се и данас у пољским породицама у Челиновцу. У Месну канцеларију у Церовљанима по потврде за одобрење прекида трудноће јављају се скоро искључиво Српкиње, али не и Пољакиње. Први суседи челиновачких Пољака, Срби, сматрају да Пољакиње заузимају у породици много виши положај од жена у хрватским, муслиманским или српским породицама у околини. По њима, Пољакиње неупоредиво више учествују у располагању заједнички стеченим новцем. Међутим, Пољакиња у челиновачком домаћинству и данас устаје пре свих, а леже последња; уз кућне послове, тежиште њеног ангажовања се преноси и на најтеже пољске послове; веома ретко ручава са осталим укућанима, а кад су гости у кући и не

седа за сто. Све то даје права њиховим мужевима да буду смелији него што јесу кад на пољском певају славонско-посавски бећарац у четворости-ху: „Ракију пијем лончићем /Жену бијем кочићем/ Жено, моја, жено слатка /За тебе је мотка кратка!/"

* * *

По повратку у завичај, босански Пољаци су се населили око Болеславјеца, уз сународнике-повратнике из разних земаља и досељенике из различитих предела Пољске. У односу на остављено у Босни, у Доњем Шљонску су затекли знатно механизованије ратарство, неупоредиво повољније услове за школовање деце и веће могућности за запошљавање ван пољопривреде.

Репатрирке из Босне наставиле су и у Пољској да рађају већи број деце. Половином шездесетих година, породица босанских Пољака била је још увек најбројнија (просечно 5,4 — 6 чланова) од свих реемигрантских и осталих досељеничких породица.¹¹ Очито да су у том погледу владали назори понети својевремено из завичаја задржани у Босни, а у међувремену превазиђени у Пољској. Међутим, у још једном су се погледу наше Пољакиње разликовале од осталих жена у селима око Болеславјеца. Босанске Пољакиње нису се, по правилу, запошљавале ван пољопривреде, а оне већ запослене девојке престајале су да раде после удаје. Њихова недовољна самосталност у запошљавању одразила се и на равноправност у породици. Браћа и други сеоски младићи запошљавали су се, не без отпора родитеља, у индустрији и тиме себи обезбедили, примера ради, да на породичним светковинама седе раме уз раме с очевима и осталим виђенијим гостима. Њихове сестре и девојке неравноправне су у том погледу баш као и њихове мајке. Као да се поновило оно што се десило са школовањем у Босни. Уопште, еманципација босанских Пољакиња одвијала се у завичају знатно спорије од других репатрирки и досељеница. Њихова већа оптерећеност у домаћинству од других Пољакиња има дубље корене. Уочено је, наиме, да је однос босанских Пољака према домаћим обавезама мотнији него код других досељеника у Шљонск. Упркос свему, или баш због тога, босанске Пољакиње су још од 1950. биле најтраженије брачне партнерке у околини Болеславјеца, а најчешћа веза је била: повратница из Југославије — досељеник из централне Пољске. Слична је ситуација са Словакињама у Бачкој,¹² или брачним кандидаткињама из удаљенијих планинских села Србије и Црне Горе.

* * *

Поклонивши веру подацима из литературе и исказима најстаријих казивача, дошли смо до закључка да је крајем XIX века положај већине Пољакиња у сеоској средини био сличан. Од таквог модела, могу се на примеру босанских Пољакиња извући бар два закључка: Прво, еманципација сеоске жене у Пољској била је виша него код нас и текла је, током пет деценија одсуства ових жена из завичаја, знатно брже него у Босни, где су важили други ставови и назори. Такав закључак се могао и претпоставити с обзиром да знатне разлике у друштвено-економском развоју ових земаља. Друго, за Пољакиње страни и неприхватљиви узори босанске среди-

не деловали су невидљиво и испољили су се последично, по повратку у за-
вичај.

Напомене

¹ S. Szynkiewicz, *Rodzina*, Etnografia Polski, Przemiany kultury ludowej, t. I, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976, 477—501.

Појаве које убрајамо у комплекс патријархалности манифестују се дво-
јако: кроз хегемонију мушкарца и преко хегемоније старијег поколења, оба пола.
S. Szynkiewicz, нав. дело, 486—487.

² Исто, 486. Стварна доминација није била културно детерминисана већ
само сугерисана, што се види из магијских поступака приликом закључивања
брака, којима више прибегава невеста.

³ Z. Staszczak, *Tendencje przemian obyczajowości rodzinnej w slackiej
wsi robotniczej*, »Tradycja i przemiana«, Poznań 1978, 245—257, посебно 251—252.

⁴ R. Kantor, E. Krasinska, *Potomkowie osadników z Polski we
wsiach Derenk i Istvanmajor na Węgrzech*, cz, II, Kraków 1981, 29 i 31.

⁵ Овај обичај је имао ширу, вероватно карпатску, провенијенцију, а ње-
гови се рефлекси запажају и код југословенских Словака. По девојку која би
закаснила на „препоредање“ другарице су долазиле с колицима и одвозиле је.
Види: V. Vereš, *Zvuky a obyčaje v Selenči*, »Tradičná kultura Slovakov vo Voj-
vodine«, Nový Sad 1973, 145—163, посебно 158.

⁶ Однедавно је код Словака у Селенчи напуштен обичај да невеста, прили-
ком доласка у младожењину кућу, има да преврне ведро с водом и у ту канту
покупи расуто дрво и однесе куварицама. V. Vereš, нав. дело, 154.

⁷ И прела — *prjadku* у Селенчи представљала су форум на коме су се
окупљале старије жене и расправљале питања од заједничког интереса.
V. Vereš, нав. дело, 162.

⁸ Д. Дрљаџа, *Колонизација и живот Пољака у југословенским земља-
ма од краја XIX до половине XX века*, Београд 1984 (рукопис), 205.

⁹ *Auszug aus der Reiserelation des Kreisvorsteher Ladislaus Baron über
Kolonien in Bosnien*, АВН Сарајево зл. 15514 von 19 Februar 1913.

¹⁰ »Dzieci się rodzi ile Pan Bog da!«

¹¹ Cz. Buczek, *Repatrianci z Jugosławii w woj. wrocławskim w 1946 — 1964*.
Proces adaptacji społecznej na przykładzie wybranych osiedli, Wrocław 1966
(рукопис)

D. Drljača, K. Kwasniewski, *Drogi powrotu*, »Odra« 7, Wrocław
1961, 55 — 58.

¹² У Лалићу, на пример, Словакиње важе као атрактивне партнерке за
Србе. Њихова вредноћа и умешност у домаћинству истичу се као признати ква-
литети. Види: R. Rakčić, *Etnički procesi i naseljima heteroetničkog sastava*.
Zbornik radova: Tradičná kultura Slovakov vo Vojvodine, Nový Sad 1973, 61—72.